

ВІДГУК

офіційного опонента,

докторки філологічних наук, професорки Турган Ольги Дмитрівни

на дисертацію Демської-Будзуляк Лесі Мар'янівни

«Українське літературознавство від ідеї до тексту:

неокласичний дискурс

(на матеріалі студій кінця XIX – першої третини XX ст.),

подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук

зі спеціальностей 10.01.01 – українська література,

10.01.06 – теорія літератури

у спеціалізовану вчену раду Д 26.178.01

в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

Дослідження Л. Демської-Будзуляк про неокласичний дискурс українського літературознавства – це помітна подія для сучасної філологічної науки. За актуальністю й масштабом порушених проблем, обґрунтованістю й оригінальністю їх інтерпретації ця студія демонструє виклад багатого теоретичного й історичного матеріалу. Важливим чинником актуальності й наукової вагомості цієї праці є те, що Л. Демська-Будзуляк віднаходить значимі аспекти у з'ясуванні й виявленні типологічних зв'язків між культурним світоглядом епохи і фаховим літературознавством кінця XIX – першої третини XX ст. як соціокультурної дії. Дослідниця переконливо зазначає, що таке «розуміння літературознавства надає нові можливості теоретичного осмислення наукової дисципліни як важливого складника культурного світогляду часу... Чим глибший діалог літератури з культурою, тим складнішими є підходи до аналізу таких зв'язків. Адже від того, як у різних культурних парадигмах потрактовано природу та роль літератури, залежать смисловий та інструментальний аспекти літературознавчих проблем»... (с.16–17). Саме така рецепція літературознавства дає змогу по-новому осмислити й дослідити явища історії української літератури, мистецтва й культури загалом.

Оптика дослідження означеної проблеми поєднує аналіз її на різних рівнях: визначення основних культурних парадигм українського літературознавства кінця XIX – першої третини XX ст.; простеження витоків становлення й утвердження українського модерного літературознавства і з'ясування ролі в ньому неокласичного дискурсу; розкриття специфіки основних теоретичних поглядів і концепцій наукового методу учених-неокласиків, простеження типологічних зв'язків цього методу із західноєвропейською науковою думкою, напрямом культурної морфології початку XX ст.; розкриття характеру українських формалістичних дискусій 20-х рр XX ст., принципів формування концепції історії української літератури та літературного канону модерного літературознавства неокласичним дискурсом і ролі в ньому М. Зерова як центральної постаті.

Використовуючи напрацювання філософів, культурологів, теоретиків та істориків літератури, їх методологічний універсалізм, Л. Демська-Будзуляк систематизує й узагальнює концептуальні положення розуміння неокласичного дискурсу, простежує генезу й еволюцію його та й взагалі українського літературознавства на онтологічному, аксіологічному, епістемологічному, тематологічному, стильовому, культурно-історичному рівнях, поєднуючи різні теоретико-методологічні стратегії – культурної критики, морфології культури, використовуючи науковий інструментарій сучасної літературної теорії, нового історизму, деконструктивістського й міждисциплінарного підходів.

Дисертація, структурована згідно з поставленими метою та завданнями, відображає основні параметри, які дослідниця винесла в основу своєї наукової концепції розуміння неокласичного дискурсу українського літературознавства, його зв'язків з ідейно-естетичною парадигмою літературного модернізму, з ідеєю морфології культури.

Вступ до дисертації містить усі необхідні компоненти щодо академічних вимог до цього складника її структури.

У першому розділі «Поняття українського неокласичний дискурсу»: історико-теоретичне обґрунтування» авторка дослідження, використовуючи модернізаційні теорії Ш. Айзенштадта, А. Ассманн, З. Баумана, О. Білецького, В. Брюховецького, Р. Вільямса, Д. Вуда, М. Гроха, Р. Гром'яка, Т. Іглтона, Е. Істохоупа, А. Камінської, А. Мартінеллі, Т. Мейзерської, Д. Наливайка, Р. Нича, В. Панченка, Р. Редфілда, Р. Тедірмана, Д. Чижевського, Ю. Шевельова, П. Штомпки та ін. зосереджується на теоретичному обґрунтуванні його ключових понять, а саме: «культурна модернізація», «традиціоналістська» й «модерна» парадигма українського літературознавства, «неокласичний дискурс», що дає змогу з таких теоретико-методологічних засад розглянути літературознавчі студії кінця XIX – першої третини XX ст. у широкому західноєвропейському контексті. Дисертантка фіксує декілька етапів актуалізації класичної традиції як інструменту модернізації, а саме: доба бароко як період закладення ідейних та естетичних джерел українського неокласичного дискурсу; період національного Відродження кінця XIX – початку XX ст. і, зокрема, соціокультурні та інтелектуальні практики українських неокласиків 10–20-х років XX ст.

Спираючись на теоретичні твердження М. Гроха, Л. Білецького, О. Білецького, В. Петрова, Д. Чижевського, М. Ніколеску, Д. Наливайка про культурні традиції в історії європейських та українських літературних студій, дисертантка констатує, що неокласичний дискурс літературознавства стає наслідком трансформації від філософсько-позитивістського до формоцентристського і є першим виявом модерності в українських літературних студіях. Культурна політика українських неокласиків, як слушно підкреслює авторка дослідження, полягає у «виробленні ними ідейно-естетичної платформи нової культурної свідомості, закоріненої у класику національної та європейської традиції» (с. 77). Дисертантка простежує культурні основи українського неокласицизму, зокрема феномену античної традиції від літератури Київської держави, українського

Відродження VII ст. – під знаком бароко, тобто поєднання античності з християнством. Вона резюмує про три етапи актуалізації класичної традиції як інструменту модернізації: 1) XVI ст. – перша половина XVII ст. як період становлення ранньомодерної свідомості; 2) культурний модернізм кінця XIX – першої чверті XX ст., пов'язаний з концептом «європеїзації» національної культури як модернізації; 3) дискусії щодо шляхів розвитку національної літератури й культури в середовищі української еміграції 1940-х рр.

Другий розділ «Становлення українського модерного літературознавства» присвячений аналізу соціоісторичного контексту формування українського літературознавства від перших історій літератури М. Дашкевича й О. Огоновського, появи праць І. Франка й В. Перетца, які репрезентували основи модерного літературознавства, до інтелектуальних практик літературознавства українського Відродження 1917-1920 рр., що засвідчувало народження дискурсу українського неокласицизму.

Розуміючи складність завдання показу картини народження українського модерного літературознавства, дисертантка намагається хоча б дотично підкреслити широкий спектр його шляхів, але для текстуального аналізу залучаються лише праці І. Франка і то не всі (чомусь не згадуються його статті «Старе й нове в сучасній українській літературі», «З остатніх десятиліть XIX віку»), інші імена лише перераховуються.

Видається, що й термін «наукова критика», використаний дослідницею для характеристики літературознавчого доробку І. Франка, не зовсім переконливий, адже низка його статей мають теоретичне наповнення різного спрямування – культурно-історичне, психоаналітичне тощо. Бажано було би проаналізувати літературознавчі праці таких відомих учених, як Я. Головацький, В. Щурат, В. Гнатюк, М. Возняк, С. Смаль-Стоцький, С. Студинський, а також наголосити на значному внеску у розвиток модерного літературознавства кінця XIX – поч. XX ст. Лесі Українки, М. Вороного, Л. Старицької-Черняхівської та ін., що збагатило би це цікаве й актуальне дослідження.

Л. Демська-Будзуляк, наголошуючи на значенні українського літературознавства разом із іншими гуманітарними науками у пришвидшенні й модернізації українського суспільства, визначила три соціальні площини, які викристалізували методологію неокласичного дискурсу і відіграли основоположну роль у його розгортанні у 20-х рр. ХХ ст.: це історико-філологічний відділ Всеукраїнської Академії Наук; інтелектуальне коло Нарбута-Модзолевського; хата/салон Б. Якубського.

У третьому розділі «Теоретико-методологічне підґрунтя неокласичного дискурсу українського літературознавства» (з чотирма підрозділами) досліджуються теоретико-методологічні засади неокласичного дискурсу українського літературознавства, зосереджено увагу на розкритті теоретичних поглядів представників модерного дискурсу щодо питань форми і змісту літературного твору, специфіки розвитку літературного процесу, використання новітніх наукових методів та методологій, формування наукової проблематики літературознавчих студій. Дослідниця акцентує увагу на ключових дефініціях неокласичного дискурсу, а саме рецепції поняття «класики» та її ролі у становленні європейського культурного світогляду, концепції «форми і стилю», з'ясуванні основних принципів дослідницького методу, проблеми літературного канону тощо.

На підставі аналізу значної кількості публікацій наукової літературної критики дисертантка демонструє велику їх роль в утвердженні модерного дискурсу, що розвивався незалежно від академічних студій, презентованих традиціоналістським дискурсом, і відзначався більшою мобільністю і активною реакцією на літературний процес. Теоретичне осмислення явища літературної наукової критики, як зазначає дослідниця, здійснювалося Л. Білецьким, К. Копержинським, а також під час методологічних дискусій.

Л. Демська-Будзуляк констатує порушення у працях представників неокласичного дискурсу таких теоретичних питань, як співвідношення ідеї і форми, розбудова літературного канону і жанрової системи в українській літературі, еволюція естетичних поглядів і смаків, віршознавство й

модернізація мови, стилю, суголосність із європейськими естетичними процесами в літературі й мистецтві, компаративістські дослідження, розвиток національних літератур у контексті засвоєння загальноєвропейських надбань, дослідження літератури як дзеркала культурної історії.

Авторка подає характеристику формальних та морфологічних студій на українському ґрунті – праці О. Бургардта, П. Филиповича, Ф. Якубського, М. Зерова. У двох підрозділах цього розділу розглядається літературознавча спадщина М. Зерова як центральної постаті українського неокласичного дискурсу. Виділення дисертанткою трьох періодів у науковій еволюції М. Зерова дає їй змогу здійснити типологізацію праць різних періодів, визначити напрямки його наукового доробку.

Дослідниця слушно зазначає новаторство наукового методу й історико-теоретичних поглядів М. Зерова, вироблення ним принципів дослідження розвитку літератури як руху та змін стильових форм, трактування художньої форми як втілення ідеї про культурну природу стилю, тим самим солідаризуючись у цьому питанні з німецькими філологами (О. Вальцелем, Ф. Шмітом).

Л. Демська-Будзуляк відзначає феномен мультиталанту М. Зерова, людини «великої місії», яка як учений постає у кількох іпостасях: літературного критика, історика й теоретика літератури, перекладознавця, культуролога, теоретико-критичні погляди якого суголосні і з науковою традицією, і з новітніми методологічними пошуками сучасного українського, західноєвропейського та російського літературознавства й мистецтвознавства.

Дисертантка, ретельно осмисливши думки й погляди дослідників творчості М. Зерова (В. Брюховецького, С. Мельник, В. Петрова та ін.), й зокрема його наукового методу, приходить до висновку, що у науковому доробку М. Зерова «знаходимо комплексне поєднання всіх трьох центральних методів морфології культури (генетичного, структурно-функціонального та історичного» (с. 209). Саме такий підхід ученого дав

йому змогу представити новий літературний канон: «рух української літератури другої половини XIX – початку XX ст.: романтизм – реалізм – лірична поезія – лірична проза – філософська поема – модерна драма – модерністський роман» (с. 206).

Інтелектуальні практики неокласичного дискурсу українського літературознавства проаналізовані в четвертому розділі дисертації (з чотирма підрозділами: 4.1. «Ідеологічні тенденції українських літературознавчих студій 20-х рр. XX ст.», 4.2. «Формалістичні студії українського неокласичного дискурсу», 4.3. «Теоретичне осмислення історії української літератури неокласичним дискурсом», 4.4. «Історії літератури Миколи Зерова vs Сергія Єфремова»). Розглядаючи ідеологічні тенденції українського літературознавства 20-х років XX ст., авторка зазначає вироблення й утвердження нової політики партії щодо літератури й мистецтва, реалізованої в московському журналі «Література та марксизм» й українському часописі «Критика», що призвело врешті до повного знищення як традиціоналістського, так і модерного дискурсів у літературознавстві і змушувало дослідників реагувати на тодішній соціокультурний контекст.

Діалог в українському літературознавстві досліджуваної епохи, як підкреслює п. Леся, здійснювався у дискусіях, зокрема в дискусії 1926-28 рр., ініційованій Хвильовим, і дискусії довкола проблем змісту і форми (1928-30 рр.), що пов'язана традиційно з іменами неокласиків, формальні студії яких суттєво відрізнялися від російських за визначеними дослідницею чинниками (попередня традиція; шлях приходу теорії форми на український ґрунт; еволюція рецепції ідей модернізму). Вивчивши літературознавчі студії на шпальтах тогочасних журналів «Червоний шлях», «Мистецтво», «Життя і революція», «Шляхи мистецтва», «Авангард», «Плужанин», дисертантка зауважує, що їх домінантою є полеміка щодо двох основних літературознавчих методів – соціологічно-марксистського й морфологічного.

Аналіз статей В. Коряка, Ю. Меженка, В. Шкловського, В. Жирмунського, Б. Ейхенбаума, Л. Троцького, В. Гадзінського, В. Бойка,

М. Доленго та ін., які репрезентували марксистський і формалістичний підходи до літератури в українському й російському літературознавстві, став для дисертантки підґрунтям для висновків: «Коли російські формалісти відкидали можливість синтезу з марксистським дискурсом із огляду на небажання ідеологізації, то для українських літературознавців це стало питанням методологічного оновлення дисципліни» (с. 225).

Доказовими є твердження Л. Демської-Будзуляк щодо шляхів поширення ідеї формалістської теорії в тогочасному українському літературознавстві, а саме через: 1) критику раннього модернізму; 2) оновлення ідейно-естетичного підґрунтя національної літератури та її критики, пошук нової мови для їх модернізації; 3) праці вчених неокласичного дискурсу літературознавства, чиї погляди сформувалися переважно під впливом філологічної школи (на чолі з В. Перетцем) та німецької морфології культури. Простеживши добру обізнаність українських літературознавців неокласичного дискурсу з тогочасними теоріями форми, дисертантка резюмує, що «український морфологізм виник внаслідок синтезу поглядів російської формальної й німецької морфологічної теорій» (с. 231).

У четвертому підрозділі четвертого розділу розглядаються проблеми теоретичного осмислення історії української літератури, вивчаються типологічні особливості традиціоналістської та модерної літературної історіографії на прикладі праць С. Єфремова «Історія української літератури» й М. Зерова «Нове українське мистецтво», які з'являються практично одночасно. Дослідниця порівнює ці праці на різних рівнях (стилістичному, канонічному) і зауважує, що головна відмінність цих історій полягає у підходах до трактування поняття «література» – утилітарному та естетичному. Для С. Єфремова – «це голос національної ідентичності, що протистоїть історичним обставинам. Для М. Зерова – це пам'ять культури, яка шукає свого відлуння в історичному часі та культурному просторі» (с. 269). Також слушною є думка дослідниці щодо збереження М. Зеровим канону С. Єфремова, однак здійснення неокласиком критичної ревізії

традиціоналістського канону й зміни наголосів на місце і роль різних письменників в історії української літератури й загальному розумінні природи літератури засвідчувало пошуки ним нових методологічних засад для літературознавчих досліджень.

Аналіз стратегії зміни культурної ідентичності національного канону від традиціоналістського до модерного (в особі М. Зерова) здійснено у п'ятому розділі (з вісьмома підрозділами). Особливості рецепіювання й оцінки творчості центральних постатей літературного канону (І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, П. Куліша І. Франка, Лесі Українки) й письменників так званого «другого ряду» (О. Стороженка, А. Свидницького, Я. Щоголева, М. Черемшини) М. Зеровим, на думку дисертантки, свідчать про вироблення й формування ученим-літературознавцем власного культурницького літературного канону, що базувався на основі естетичної оцінки художнього тексту у зв'язках з культурною «ідеологією доби», бачення шляхів розвитку національної художньої традиції, суголосних «модерністському наставленню на самоцінність літератури та мистецтва, універсалізм, естетичну єдність форми і змісту, схильність до формальних пошуків задля творення літератури нового змісту, в центрі якої не історія, а людина, її душа, психіка, культура» (с. 275).

Дисертантка наголошує на особливостях композиції історії літератури М. Зерова, зосередженні його уваги на певних кульмінаційних моментах різних стилів досліджуваних письменників, виявленні впливу культурно-стильового тла доби на формування їх творчості, а також її вплив на зміну епохи. Такий методологічно-комплексний підхід дав змогу літературознавиці по-новому охарактеризувати історію літератури, розкрити її еволюційну якість. Л. Демська-Будзуляк унаслідок ретельного відстеження новаторських підходів М. Зерова в укладанні літературного канону за стильовим принципом зазначає, що в його основі «...лежать ті літературні тексти, місце яких учений визначає згідно з їхньою естетичною оцінкою, стильовою

належністю та яскравим новаторством. Адаптація формального підходу в укладанні історії літератури приводить не лише до пропозиції іншої періодизації та класифікації історичного матеріалу, а й перекодування національно-культурної ідентичності» (с. 33, автореферат); див.: дисертація – с. 364).

На мою думку, не зовсім виправданим є акцентування уваги лише на постаті М. Зерова, адже в назві розділу запрограмовано показати літературознавчі знахідки й інших учених-неокласиків (П. Филиповича, О. Бургардта, М. Рильського В. Петрова), а також відомих літературознавців цього періоду: А. Шамрая, Ф. Якубовського, М. Могилянського, А. Ніковського та ін. Праці декого з них названо, й частково проаналізовано, але теоретичних узагальнень щодо диференціації їх внеску у вироблення модерного літературного канону бракує.

У кожному з розділів дисертації з активізацією нових філософських, культурологічних концепцій літературознавчий аналіз здійснено на належному рівні, з дотриманням оптимального й органічного поєднання текстової конкретики й узагальнювальних висновків. У висновках до розділів та до всієї роботи присутньо підсумований дослідницький досвід дисертантки у визначенні ролі неокласичного дискурсу в еволюції українського літературознавства як системи різноманітних пластів, де відбувається своєрідний синтез наукових і культурних явищ.

Дослідниця послідовно й доказово реалізує мету й завдання дисертації, використовуючи зазначену палітру методів і підходів до аналізу текстів, застосовуючи надбання літературознавства, гуманітаристики, демонструючи наукову ерудицію. Позитивним у дисертації є діалог її авторки з іншими дослідниками, обґрунтування своєї позиції й поглядів на ту чи іншу проблему. Особливо цінним є введення до вітчизняної філології архівних наукових студій таких учених, як І. Айзеншток, В. Бойко, В. Державин, Б. Навроцький та ін.

При високій оцінці дисертації Л. Демської-Будзуляк хочу висловити ще деякі зауваження, крім уже зазначених:

1. У дисертації залишаються остаточно не дефініційованими терміни «неокласичний», «неокласики», «неокласицизм», а також виникає запитання, чи модерне літературознавство реалізувалося лише неокласиками.

2. Думається, що визначення двох концептуальних наукових дискурсів – традиціоналістського й модерного у розвитку українських літературознавчих студій, з одного боку, виявилось продуктивним, адже воно дало змогу авторці дослідження простежити типологічну спорідненість вітчизняного теоретико-літературного набутку в контексті світової наукової парадигми, з іншого ж, – призвело до багатьох повторів, певні підрозділи й параграфи можна було б об'єднати. (підрозділи 3.4 – 4.3; 3.9 – 5.1; 4.3.3 – 5.1 та ін.).

Попри певні недоліки, наукова вартісність дисертації Л. Демської-Будзуляк у контексті сучасного літературознавства незаперечна. Ця наукова студія засвідчує фаховість дослідниці у розв'язанні поставлених завдань, спонукає до поглибленого перепрочитання наукових текстів вітчизняних філологів як досліджуваного нею періоду, так і наступних, до діалогізування й шукання відповідей для розв'язання складних запитань розвитку літературознавства зокрема й гуманітаристики загалом.

Л. Демська-Будзуляк своєю концептуальною науковою працею збагачує сучасний науковий простір, здійснює гідний внесок у розвиток українського літературознавства, застосовуючи новітні методологічні підходи й стратегії в оцінці історії українського літературознавства, проблематизуючи питання історії української літератури й фахової її інтерпретації, накреслює перспективні вектори поглиблення, деталізації, уточнення студійованої тематики.

Результати дослідження були належно апробовані в 26 доповідях на міжнародних та всеукраїнських конференціях, симпозіумах, семінарах, круглих столах, відображені у монографії, 32 наукових статтях, 17 з яких – у

фахових виданнях, 5 – у зарубіжних, 10 додаткових публікацій. Автореферат і публікації розкривають зміст і концепцію цієї наукової праці.

Матеріали дисертації, її теоретичні узагальнення, отримані результати знайдуть застосування в подальших наукових студіях, присвячених вивченню порушених проблем, під час написання відповідних розділів історії вітчизняного літературознавства, студій про національну та культурну ідентичність, під час викладання історії української літератури, теорії літератури, історії українського літературознавства, підготовки спецкурсів та спецсемінірів із досліджуваної проблематики, укладання посібників та методичних рекомендацій.

Вважаю, що дисертація «Українське літературознавство від ідеї до тексту: неокласичний дискурс (на матеріалі студій кінця XIX – першої третини XX століття)» виконана на високому фаховому рівні, вона є завершеним самостійним новаторським дослідженням на актуальну тему. Дисертація відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. №567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України №656 від 19.08.2015 р., №1159 від 30.12.15 р. та №567 від 27.07.2016 р.), а отже, її авторка Демська-Будзуляк Леся Мар'янівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальностей 10.01.01 – українська література, 10.01.06 – теорія літератури.

Офіційний опонент

докторка філологічних наук, професорка,

завідувачка кафедри культурології

та українознавства

Запорізького державного

медичного університету

Вчений секретар

О.Д. Турган
О.Д. Турган

О.Г. Алексеев
О.Г. Алексеев

